

УДК 811.163.41'373.7:305

МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРУ У СЕРБСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дарія Гамулець

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000
e-mail: dar3806@yandex.ru*

Стаття присвячена виявленню та аналізу гендерних стереотипів у лексиці та фразеології сербської мови. Автор досліджує гендерні стереотипи, відображені в лексиці, та особливості прямої і непрямой номінації осіб різної статі на матеріалі фразеологічних одиниць. Зроблено висновок про частіше позитивне маркування осіб чоловічої статі.

Ключові слова: лексика, фразеологія, номінація осіб різної статі, стереотипи, принципи стереотипізації.

У мові знаходять своє відображення життєдіяльність етнічного колективу, його морально-етичні та естетичні принципи, звичаї та традиції, вірування тощо. Усе це часто іменується таким терміном як “етнокультура” або “національна культура”, які, як відомо, в кожного народу мають свої специфічні особливості. Найяскравіше ця інформація фіксується в лексиці та фразеології [1–5].

Мета статті – дослідити лексику та фразеосистему сербської мови з огляду на здатність відтворювати світосприйняття та стереотипи поведінки етносу за гендерною ознакою. Завдання статті: дослідити гендерні стереотипи, відображені в лексиці сербської мови; розкрити особливості прямої і непрямой номінації особи у фразеологічних одиницях (далі ФО).

Гендерні стереотипи, відображені в лексиці сербської мови, властиві всім суспільствам із патріархальним ладом. Принципи аналізу стереотипів запропонувала Л. Попович у статті “Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба” (2006), їх ми використовуємо для класифікації лексичного матеріалу, враховуючи вияв гендерної ролі, гендерної ідеології, гендерної диференціації, гендерної ідентифікації [6].

Реалізація гендерної ролі. У цьому контексті ідеальним прикладом буде відома теза Ф. Ніцше про головні завдання кожної жінки, які відображаються у 3 К, а саме: Kinder, Küche, Kirche, тобто “діти, кухня, церква”. Чоловік є главою родини, все (зокрема і жінка) залежить від нього. У сучасному суспільстві ситуація кардинально змінилася. Тепер жінки на рівні із чоловіками займаються професійною діяльністю, не залежать від чоловіків. Це спричиняє подвійну ситуацію: з одного боку, гендерний бум, з іншого – чоловіки вже не знають, ким вони є насправді. Вони перебувають на роздорожжі між стандартною гендерною роллю, передбаченою суспільством та реальним статусом.

Принцип гендерної ролі виражається у лексиці у формах творення іменників на позначення професій. Сюди ж можна віднести творення іменників на позначення статевого розрізнення тварин на самців і самок. Так, від іменника на позначення самця за допомогою суфіксів утворюється іменник, який номінує самку. Найпродуктивнішим

таким суфіксом є *-ица* (*лав – лавица, магарац – магарица, ждребац – ждребица, вук – вучица*). Але трапляються інакші приклади, коли від іменника жіночого роду утворюється аналог чоловічого: *жаба – жабац, лиса – лисац*. У таких випадках активним є суфікс *-ац*.

Якщо звернутися до формантів, за допомогою яких утворюються іменники жіночого роду від відповідних чоловічого (що вже є свідченням гендерної маркованості наведених лексем), найпродуктивнішими постають суфікси: *-ица* (*радник+ица – радница, студентица, учительица, благајница, продавачица, научница, генералица, спремачица*); *-ка* (*професор+ка – професорка, кондуктерка, министарка, докторка, делегатка*); *-киња* (*студент+киња – студенткиња, абсолвенткиња*)

Так, слова *филолог, филозоф, психолог, дефектолог, теолог, лингвиста, интерниста* (без підтвердження статі носія професії) є лінгвістично маркованими для чоловіків. Слово *преводица* не має форми жіночого роду, хоча в сучасному суспільстві більшість перекладачів є особами жіночої статі, а не чоловічої.

Існують професії, за якими суспільство закріпило чоловіче начало (*инжињер, програмер, министар, посланик, пилот*), а форми жіночого роду, утворені від цих іменників, лише номінують дружину чоловіка, який займає одну із посад. Так, *министарка –* дружина міністра, *програмерка –* дружина програміста, *генералица –* дружина генерала. У жодному випадку не йдеться про те, що жінка може займати одну з перелічених посад. Вона лише може бути при чоловікові, який виконує такі посадові обов'язки. У лексиці деяких феміністичних організацій можна зустріти форми *посланица, опозиционарка*, але лише у цьому контексті, та й швидше за все ці слова сприйматимуться як неваді неологізми.

Якщо для чоловіків характерною є серйозна, відповідальна робота та, яка вимагає знань, умінь, мудрості, то у випадку з жінками мова йде про такі професії як: *спремачица, медицинска сестра, праља, кројачица і т.д.* Ці професії не вимагають особливих знань чи вмінь, тому що кожна жінка має прибирати вдома, прати, шити одяг чи вміти надати першу медичну допомогу. Подібні приклади свідчать про марковане місце жінки в системі домашніх послуг.

Реалізація гендерної іделогії. Через мову формується уявлення про звичайного (середньостатистичного) чоловіка чи жінку. Характеристика повноцінної, достойної жінки, означає наявності поряд із нею чоловіка. Якщо жінка немолодих років і не є одруженою, це викликає негативну реакцію в суспільстві. Таких жінок називають *уседелица* або ж *бабадевојка*. *Уседелица –* девојка која се шминка и кад иде на сахрану, за случај да сретне неког момка, чију ожалошћеност би могла да искористи (дівчина, яка, йдучи на похорон, фарбується на випадок того, що зустріне молодого чоловіка, жалістю якого могла б скористатися). Також про *уседелицу* кажуть, що це дівчина, яка завжди залишається до самого кінця посиденьок, але так і не обкрутить жодного хлопця (девојка која увек остане до самог краја седељке, а никада не смува ниједног дечка). Це своєрідні жарти із негативною конотацією. Вони відображають ставлення суспільства до цих жінок.

Природно, що неодруженими можуть бути не лише жінки, але й чоловіки: *нежења, момак*. Неодружений, вільний чоловік сприймається нейтрально, а подекуди вітається. Натрапляємо «*нежења*» – *паметан момак који не пристаје да ожени неког толико глупог да би пристао да се уда за њега* (розумний юнак, який не погодиться одружитися з настільки нерозумною дівчиною, яка погодиться вийти за нього заміж). Ще один приклад, *нежења –* мушкарац који је пропустио прилику да унесрећи неку жену (це чоловік, який втратив нагоду унесчасливити якусь жінку). Якщо холостяк у

сербському суспільстві сприймається позитивно, то поряд із цим спостерігаємо висміювання незаміжніх жінок.

Таким же негативним є ставлення до матерів-одиначок (*самохрана мајка*) та їхніх дітей (*копиле* – безбатченко). Сьогодні ситуація, коли мати сама виховує дитину, не є рідкістю і не викликає бурхливих емоцій чи осуду. Однак у давніші часи це було нечуванним. Така жінка кидала тінь ганьби на всю свою родину (це було характерним не лише для сербського народу, але й українського: приміром, оспівана Т. Шевченком тема покритки, матері-одиначки).

У сербській мові існує і словосполучення *самохрана отац*, але воно має зовсім інше значення. Йдеться про батька, який живе сам, без допомоги дітей.

Негативне забарвлення також несуть поняття розлученого чоловіка та розлученої жінки (*распуштеник* і *распуштеница*). Можна провести паралелі, адже у словнику єдине (друге) значення цих слів відповідає українському “розпусник” і “розпусниця”. Можна зробити висновок про те, що в сербській традиції люди, які розлучилися, розірвали Божий союз, були аморальними й зазнавали осуду громадськості.

Паралельно із цим потрібно згадати також і про невербальну поведінку, яка також формує загальну картину гендерного принципу. Найяскравішим таким прикладом може стати насилля в сім'ї, точніше, факт права підняти руку на жінку (в українській традиції такі явища були порівняно рідкісними і негативно оцінювалися). У сербській традиції, зокрема у фольклорі, трапляються схвальні відгуки про такі дії чоловіків. За соціологічними опитуваннями, сербські чоловіки до сьогодні продовжують піднімати руку на жінку. І це сприймається в суспільстві як належне.

Гендерна диференціація. В основі цього принципу лежить стереотипізація чоловіків як сильних та витривалих, а жінок – ніжних та сумирних. Сербський фольклор багатий на пісні, в яких оспівуються мужність і доблесть чоловіків, їхні військові подвиги. Однак поряд із такою позитивною характеристикою справжнього чоловіка часто натрапляємо на лексику, яка висміює слабкодушних, несміливих, а ще некрасивих або із фізичними вадами чоловіків. До такої лексики відносимо: *слабић*, *слаботиња*, *слабиковић*, *слапчина*, *нејачица*, *танкић*, *нејунак*, *жгољавац* і тд. Як бачимо, перші чотири слова утворені від прикметника *слаб* із додаванням різних суфіксів (утворення цих іменників базувалося на зовнішніх характеристиках: *слаб* – *слапчина*, *танак* – *танкић*, *жгољав* – *жгољавац*). Іменники *нејачица* та *нејунак* (досл. не герой) утворені шляхом префіксації (префікс *не-*). Цікавим є той факт, що словник як третє значення іменника *жена* фіксує назву нерішучого чоловіка, боягуза, страшка або ж слабака. [7] Так виявили наявність негативної семантики на позначення чоловічої статі. Якщо попередні описані випадки засуджували жінок, їхнє соціальне становище, то зараз ми натрапляємо на негативну оцінку чоловічих якостей. Засуджується боягузство, нерішучість, “ховання за мамину спідницю”. Подібна оцінка закріплена і за лексемою *папучић* – чоловік, який “перебуває” під каблуком (капцем) у своєї дружини (у такій сім'ї все вирішує жінка, а за чоловіком – лише останнє слово: *Да, драга*). До нього виступають синонімами *папуча*, *папучар* (колись класний хлопець, поки не зустрів дівчину свого життя; особа, яка вважає, що знайшовши жінку, яка буде йому і матір'ю виконає усі життєві плани; чоловік який має свою голову, але всі рішення приймає через голову партнерки). Також є абстрактні назви *папучарство*, *папучарање* (негативно маркована лексема, яка означає надавання переваги дівчині над компанією друзів), *папучарски глас* (свого роду висміювання чоловіків, які, найчастіше, при

телефонній розмові використовують надзвичайно велику кількість демінутивів, епітетів і солодкавий голос, що не є характерним для справжнього чоловіка).

Однак не тільки чоловіки стають схожими на жінок своїми манерами чи поведінкою. Лексеми сербської мови відображають й протилежну тенденцію, про що свідчать утворені від іменника *жена* слова: *женетина, женска, женскара, женскетина, женскурина, жентурина, жентурача, жентурина, женура, женурина*. Усі відповідники негативно характеризують жінку, свідчать про її грубість, неотесаність у поведінці, манерах. Негативна характеристика жінки закріплена за формами, утвореними від іменника *мушкарац*: *мушкара, мушкарада, мушкарача, мушкобана, мушкобарача* (позначають поведінку жінки, схожість її з чоловіком). Сербські жінки мали сильний характер, який допомагав вижити. Правда, у мовній картині світу сербів схожість чоловіка на жінку, чи жінки на чоловіка негативно маркується. Позитивну характеристику відображають лише кілька форм, утворених від іменника *жена*: *женица, женче, женчица*.

Характеристику чоловіків і жінок відображають переносні значення назв тварин. У першу чергу, чоловіка прирівнюють до таких образів тварин: *скот, конь, ярац, магарац, мајмун, слон*. Вони характеризують чоловічу тупість, неотесаність, невмілість, відсутність духовних цінностей. Жінок називають: *гуска, змија, кобила, крава, крмача, коза, кучка, овца, ћурка*. Найчастіше йдеться про зовнішні характеристики (*крава* – огрядність, зайва вага; *кобила* – характеризує жінку крупної статури) або ж інтелектуальні здібності жінки (*коза, овца* – найчастіше йдеться про особистий конфлікт і образ цієї тварини передає певну інтелектуальну обмеженість опонентки) чи її характер (*змија* – зла, підступна жінка).

Гендерна ідентифікація. Існують стандарти, які суспільство активно використовує, щоб позначити рівність представлення різних статей. Вирази на кшталт *дуга коса, кратка памет* свідчать про негативну характеристику жінок, як не дуже розумних істот. Це підтверджують анекдоти про блондинок: *Због чега плавуша носи црни чуперак у коси?... Прави се паметна* (Чому блондинка носить чорне пасмо волосся? Робить вигляд розумної). Йдеться не про стереотипізацію жінок як нерозумних загалом, а лише блондинок.

Чоловіки отримують образ *женскарочи*, своєрідного мачо. Цей образ є логічним і характерним для балканського чоловіка. Що є завойовником і переможцем (синоніми з нейтральним значенням *заводник, женољубац, швалер*).

Пряма і непряма номінація особи у фразеологічних одиницях сербської мови часто відсутня: *Живети као два голуба, прекипети од љутине, научити памети, плести замке, ставити (ударати) на муке, играти на ужету, гледати испод ока*. Такі фразеологізми співвідносяться з представником певної статі у свідомості реципієнта. Знаходимо і такі, що характеризують чоловічу стать, наприклад: *плах као срна, плашьив као зец, ружан као ђаво (смртни грех, враг, лопов, страшило, акреп), љут као пас у жажељу, љут као паприка (наиће, псето, змеја), бесан као рис (враг, бик, туја), попио би у чаши воде, досадан као муха (стеница, уж), црвен као мак (парадајз)*. Однак ці фразеологізми можуть застосовуватися і для характеристики представниць жіночої статі: *плаха као срна, плашьива као зец, ружна као ђаво (смртни грех, враг, лопов, страшило, акреп), љута као паприка*. У такому випадку прикметник первісно чоловічого роду отримує форму характерну для жіночого роду.

Можливим є перенесення внутрішньої схожості ознаки з одного предмета на інший. Такі ФО характеризують поведінку та риси характеру людини, наприклад: *ружан као акреп (ђаво, враг)* – надзвичайно негарний чоловік, який порівнюється із

чортом; *леп као Аполон* – навпаки, дуже гарний чоловік, який своєю красою нагадує грецького бога Аполлона. *Висок као торањ* – чоловік, що своїм зростом нагадує вежу, тобто дуже високий. *Равна (пласната) као даска* – про жінку, яка своєю зовнішністю нагадує дошку. *Танка као јасика, витка као јела* – ФО, які описують жінку з позитивної сторони, її стрункість і порівнюють це із деревом.

Найбільше фразеологізмів на позначення розумових здібностей стосується чоловічої статі: *Глуп као вол (ступ, пањ, коњ, гузица)* – ці ФО про чоловіка із недалеким, нерозвиненим мисленням. Цей перелік продовжують фразеологічні одиниці *тијан као чеп (клен, дрво)*, які характеризують чоловічу стать, висвітлюючи ще одну негативну рису: *Тврдоглав као магарац* – йдеться про чоловіка, що своєю поведінкою, (впертістю) нагадує цю тварину. Серед фразеологізмів є приклади з позитивною конотацією, а саме: *добар као анђео, јак као бик, здрав као бик (дрен), тврд као камен, точан као сат (швајцарски), брз као ветар*.

Дефініції багатьох дієслівних, ад'єктивних, номінативних або предикативних сербських ФО наводяться за формою чоловічого роду, незважаючи на те, що подібні ФО можуть позначати осіб двох статей. Для порівняння використаємо українські фразеологізми-синоніми, а саме: *закохатися як кіт у березні (як тетерук, як чорт в суху вербу)*. У всіх цих фразеологізмах використовується образ істоти чоловічої статі (тетерука, kota, чорта). На увагу заслуговують фразеологізми *плах као срна, плашъив као зец*. У обох випадках простежується чітка номінація особи, тобто особи чоловічого роду. Звичайно, оцінна маркованість не є позитивною, у цих фразеологізмах простежується прихований маскуліноцентризм. Дефініції ад'єктивних ФО наводяться за формою чоловічого роду, не зважаючи на те, що подібні ФО можуть означати осіб обох статей.

У фразеологізмах використовуються образи нечистої сили: *враг (бојати се нечега као враг тамјана, бојати се као живог врага), ђаво (бежи као ђаво од крста)*, які також чоловічої статі. Однак знаходимо і образ *куга* (чума) – *бежати као од куге, бојати се као куге*. Це перший „жіночий“ образ у цій підгрупі: у Середньовіччі чуму зображали в образі жінки, тому асоціація із цією ФО є однозначною.

Вітер, як ще один представник чоловічого начала, з'являється у фразеологізмах: *хватати ветар рукама, терати ветар капом, говорити у ветар*.

Наявна достатня кількість “нейтральних” фразеологічних одиниць, які “особу виконавця” отримують лише за допомогою реципієнта: *бити изван себе, прекипети од љутине, бити лоше воље, ићи на живце, преметати преко главе*.

Молода гарна дівчина найчастіше порівнюється із картиною, іконою, лялькою (*лепа као слика, лепа као икона, лепа као лутка, луткица*). Її красу також порівнюють зі світлом сонця – *лепа као сунце*. До цього переліку можна віднести і ФО з національно-культурним компонентом семантики *косовка-девојка*. Йдеться про дівчину, яка ходила полем Косовської битви і лікувала поранених, допомагала постраждалим. Цей образ був ідеалом сербської дівчини, їй були притаманними самопожертва, милосердя, патріотизм. Правда, натрапляємо і на опис краси дівчини з негативною конотацією. Так, її порівнюють з побитою кішкою, вороною, куркою чи дошкою (*одрана мачка, лепа као кокошка, као врана; црна као врана, танка као даска, као куга*). Звичайно, йдеться про схожість між самою дівчиною та образом, який їй приписують. *Танка као даска* – надзвичайно худа дівчина або жінка. *Одрана мачка* – свідчить про надзвичайно неакуратний, негарний вигляд жінки. Найчастіше фразеологізм *као кокошка* свідчить не стільки про зовнішність жінки, скільки про її внутрішній світ, обмеженість не тільки розумову, але й світоглядну.

Стосовно стосунків між чоловіком і жінкою, дуже часто фразеологізм *носити у срицу, имати у срицу* сприймають як такий, що використовується переважно жінками. Однак мати когось у серці може і жінка, і чоловік. Ця ФО залежить від статі та сприйняття реципієнта. Сюди ж можна віднести фразеологізм *изгубити главу* (синонім *залубити се преко ушију*), він стосується чоловіка, який втрачав голову від надзвичайних почуттів до жінки. Точна вказівка на стать відсутня, ФО може стосуватися обох з них. Схожою є і ФО *оборити с ногу* – покорити, добитися прихильності.

На сучасному етапі гендерний аналіз передбачає не лише виокремлення та підтвердження усталених соціальних стереотипів маскулітного чи фемінітного, а й дослідження відмінностей у концептуалізації стереотипу чоловіка та жінки. Ми тлумачимо вербальний стереотип як чужий досвід, за допомогою якого мовник досягає розуміння фрагменту колективної мовної картини. Досвід мовця входить у склад колективної мовної картини разом із індивідуальними прототипними концептами, які базуються на семантичній та енциклопедичній інформації.

Фразеологія, як і лексика приписують кожній статі певні стереотипи, які створювалися протягом розвитку мови. Поширеними стереотипами є зображення чоловіків активними, серйозними, жінок – пасивними, імпульсивними, нерациональними. Хоча це індивідуальні риси, а не ознаки конкретної статі, такі стереотипи застосовуються в багатьох мовленнєвих ситуаціях стосовно чоловіків і жінок. Таким чином, на підставі дослідженого матеріалу можемо зробити висновок про переважання позитивної характеристики маскулітного над фемінітним у сербській мові.

З огляду на активні зміни в сучасному сербському суспільстві стереотипи поступово виходять з ужитку.

1. Телия В. Н. Русская фразеология / В. Н. Телия. – М., 1996. – 286 с.
2. Плетка О.Т. Вивчення гендерних стереотипів студентської молоді / О. Т. Плетка // Наук. зап. Ін-ту ім. Костюка. – К. : Главник, 2005. – Т. 3. – С. 161–166.
3. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посіб.] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – К. : Знання, 2007. – 494 с.
4. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
5. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазіологія : [монографія] / Е. Селиванова. – К. : Издательство укр. фитосоціологічного центра, 2000. – 248 с.
6. Поповић Љ. Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба / Славистика, књига Х (2006). – Београд : Славистичко друштво Србије, 2006. – С. 68–85.

Використані джерела:

7. Речник српскохрватског књижевног језика, тт. 1–6, Нови Сад, Матица српска, 1976.
8. Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema / [autorica Željka Fink; autorica i suradnica prema jezicima Erika Kržnik]. – Zagreb : Knjiga, 2006.
9. Hrvatskosrpsko-rusko-ukrainski frazeološki rječnik / urednik. prof. Antica Menac]. – Zagreb : Knjiga, 1985. – 220 s.

**THE ASPECT OF GENDER
IN SERBIAN VOCABULARY AND PHRASEOLOGY**

Dariia Gamulets

*The Ivan Franko National University in Lviv
1, Universytetska Str. Lviv, 79602
e-mail: dar3806@yandex.ru*

The article is dedicated to tracking and analyzing gender stereotypes in vocabulary and phraseology of the Serbian language. The author studies gender stereotypes reflected in vocabulary and peculiarities of direct and indirect nomination of persons of different sexes on the basis of phraseological units. Conclusions are made as to more frequent positive marking of males.

Key words: vocabulary, phraseology, nomination of persons of different sexes, stereotypes, principles of stereotype formation.

**ЯЗЫКОВАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ГЕНДЕРА
В СЕРБСКОЙ ЛЕКСИКЕ И ФРАЗЕОЛОГИИ**

Дария Гамулец

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000
e-mail: dar3806@yandex.ru*

Статья посвящена выявлению и анализу гендерных стереотипов в лексике и фразеологии сербского языка. Автор исследует гендерные стереотипы, отраженные в лексике, и особенности прямой и косвенной номинации лиц разного пола на материале фразеологических единиц. Сделан вывод о чаще всего позитивной маркированности лиц мужского пола.

Ключевые слова: лексика, фразеология, номинация лиц разного пола, стереотипы, принципы стереотипизации.

Стаття надійшла до редколегії 05.09.2013
Прийнята до друку 19.09.2013